

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ—ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1929

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α, ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, 50
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ένα όνομα και μιὰ εποχή. Έποχή που τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα τὸ πρῶτο καὶ μόνον ποὺ εἶχε ὀριμάσει ὡς τότε—τὸ σημαντικώτατο ζήτημα ποὺ εἶχε νὰ λύσῃ ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἂν ἤθελε τὰ προκόψῃ στὸ δρόμο τῆς ζωῆς—ξεκαθαρίζεται μέσα σὲ λίγες δεκαετίες καὶ ἡ λύση του, ἀπὸ νοσταλγία καὶ ἐνόρση λιγιστῶν ἀτόμων, μεστώνει σὲ κίνηση κοινωνικὴ ὅλο καὶ πλατύτερη.

Στὴ σειρά ἐκείνων ποὺ προἰδεύστηκαν τὴν καθιέρωση τῆς ζωντανῆς καὶ ἀληθινῆς ἐθνικῆς γλώσσας δὲν εἶναι βέβαια ὁ Ψυχάρης πρῶτος, καθὼς δὲν εἶπε καὶ τὴν τελευταία λέξη. Εἶναι ὅμως ἐκεῖνος ποὺ φάνηκε στὴν ὥρα του, στὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, γιὰ νὰ μᾶς πῆ ὅ,τι ἔπρεπε καὶ νὰ ἐγκαινιάσῃ καινούρια ἐποχή.

Στὰ χρόνια ποὺ ἔχομε τὴν ἐπιστημονικὴ δράση καὶ τὴ γλωσσικὴ ἐπίδραση τοῦ Ψυχάρη, ἐνῶ στὴν ἄλλη Εὐρώπῃ ἀρχίζουν καὶ μελετοῦν στοχαστικώτερα καὶ πιὸ μεθοδικὰ τὴ νέα μας γλώσσα, στὴν Ἑλλάδα, κοινωνικὰ ἀνεξέλιχτη ἀκόμη καὶ μὲ παιδεία πρωτόγονη, κυριαρχεῖ ὁ ἀρχαϊσμός, θρημμένος μὲ τὸ πλάνο ὄνειρο τοῦ γυρισμοῦ, καὶ βασιλεύει μιὰ περιφρόνηση μεσαιωνικῆ τῆς μητρικῆς γλώσσας καὶ τῶν ἄλλων λαϊκῶν στοιχείων τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι τὰ χρόνια ποὺ ἐπιστήμη καὶ ἑλληνομάθεια νομίζονταν ἓνα, ποὺ παράδερνε στὸ κανεπιστήμιο ὁ κοντισμὸς ρίχνοντας τὴ σκιά του ὡς τὰ σπλάχνα τῆς ἀνύπαρχτης σχεδὸν λαϊκῆς παιδείας (ρήματα σὲ-οὐν ἔφτανε γιὰ νὰ μὴν ἐγκριθῆ ἓνα ἀναγνωστικὸ) καὶ ποὺ ἀκόμη καὶ ὁ Χατζιδάκις, γλωσσολόγος, ξεσπάθωνε ἐναντίον στὸ Βερναρδάκη, ὑπέρμαχος τοῦ *διγγάνω* καὶ τοῦ ὁ *λέμβος*.

Κάποια ἀλλὰ γ ἢ ὥστόσο γλυκοχάραζε. Κάτι σάλευε μέσα στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους. Ἡ δημοτικὴ, προγραμματὴν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ποίηση, πετυχαίνει τὴ μισοαποκατάστασή της ἐκεῖ καὶ στὸ διαλογικὸ μέρος τῶν διηγημάτων. Μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ Πολίτη μερικοὶ νέοι τότε συγγραφεῖς ἀρχίζουν νὰ προσέχουν μὲ στοργὴ τοὺς λαογραφικοὺς μας θησαυροὺς. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐπιστήμονες, φρεσκογυρισμένοι ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, ἀντικρίζουν ἱστορικώτερα καὶ πιὸ νηφάλια τὴ νέα Ἑλλάδα καὶ τὴ νέα τῆς γλώσσα, καὶ μέσα στὴ γενικὴ πλάνη μισονιώθουν (χωρὶς νὰ συλλογιστοῦν νὰ τοῦ ἀντιταχτοῦν) τὸ μοιραῖο λάθος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη πρωτακούστηκε, καθὼς δὲν εἶναι συνήθως γνωστὸ, δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» του. Στὰ χρόνια ἴσια ἴσια ποὺ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης βροντοφωνοῦσε : πίσω σιγὰ σιγὰ στὴ ζωντανὴ γλώσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ τὴ γραμματικὴ της, καὶ ποὺ ὁ Γ. Χατζιδάκις τὸν ἀντιμάχονταν, πολεμώντας γιὰ χάρη τοῦ κοντισμοῦ ὄχι μόνον κάθε ριζικώτερη ἀλλαγὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν παραμικρὴ ἀπλοποίηση τῆς καθαρεύουσας : ὄχι σιγὰ σιγὰ παρὰ διαμιάς τὴ δημοτικὴ, μὲ ὅλους τῆς τοὺς κανόνες, ὄχι ὅμως τώρα, ἀμέσως, παρὰ ἀργότερα, μιὰ μέρα,

ὅταν—καὶ ἂν θὰ ἔρθῃ ἡ ὥρα—τὸ νέο κήρυγμα ἔλεγε : Διαμιάς καὶ ἀμέσως.

Οἱ γ λ ω σ σ ι κ ῆ ς ἰ δ ῆ ς τοῦ Ψυχάρη πρωτοπαρουσιάζονται προγραμματικὰ (ἂν γαὶ κάπως ἀσυστηματοποίητα διατυπωμένες) κάπου χωρμένες σ' ἓνα κεφάλαιο τοῦ πρώτου τόμου τῶν *Essais de Grammaire historique Néogrecque*. Ἴσως ποτὲ ἀργότερα δὲ θὰ τις ξαναβροῦμε ἔτσι συγκεντρωμένες καὶ τόσο σωστές. Ἄξιζει νὰ συνταιριαστοῦν ἐδῶ (σὲ μετάφραση) οἱ βασικώτερές τους :

Ἐνα ἔθνος καταχτᾷ τὴ θέση του στὸν κόσμον ἅμα ἔχει ἐθνικὴ ζωὴ καὶ γι' αὐτὸ χρειάζεται καθιερωμένη ἐθνικὴ φιλολογικὴ γλώσσα.

Ἄν στὸ εἰκοσιένω μετὸ φιλελληνισμὸ μπορούσε νὰ ὠφεληθῇ ὁ ἀρχαϊσμός, εἶναι πιὰ καιρὸς νὰ νιώσωμε τὸ κραστράτημα τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας καὶ ν' ἀναγνωρίσωμε στὴ λαϊκὴ γλώσσα τὴν πιστοποίηση τῆς καταγωγῆς μας.

Ὅποιοι λέει τὰς τὸ τίς (ἀπὸ τὸ τὰς : τίς) εἶναι πιὸ κοντὰ στὸ ἀρχαῖο τὰς ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἔμαθε τὸ τὰς στὸ σχολεῖο.

Στὰ σχολεῖα δὲ διδάσκειται ἡ νέα γλώσσα, ὅπως γίνεται παντοῦ, καὶ ὅμως χρειάζεται. Μόνον ἂν καθιερωθῇ ἡ νέη γλώσσα στὴν παιδεία θὰ μαθαίνονται παντοῦ τ' ἀρχαῖα.

Κατάντησε οἱ περισσότεροὶ νὰ μὴν ξέρουν πιὰ τὴ γλώσσα τους.

Πρέπει νὰ λείψῃ ἡ διγλωσσία. Βιάστηκε ὁ Χατζιδάκις νὰ γράψῃ τὸν ἐπίλογο τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ ν' ἀπαγορέψῃ τὴ συζήτησιν. Τὰ ποτάμια δὲν ξανακνεβαίνουν τὸ δρόμο τους. Ἡ λόγια γλώσσα εἶναι γραμμικὸ νὰ σῆσῃ. Τόσο γρηγορότερα θὰ πεθάνῃ ὅσο περισσότερο ἀρχαῖζει.

Ἡ νέα γλώσσα, ἡ λαϊκὴ καὶ «χυδαία», πρέπει τέλος πάντων νὰ γραφῇ ἀποφασιστικὰ, ὅπως ἀρχισε νὰ γράφεται στὴν ποίηση, στὰ πεζὰ παντοῦ, καὶ ὁ κανὼνας τῆς νὰ μῆν' ἐστὶν ἡ θέση τοῦ σημερινοῦ χάους. Εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ μιμηθοῦμε τοὺς ἀρχαίους.

Ἐξελιγμένη κανονικὰ ἀπὸ τ' ἀρχαῖα ἑλληνικὰ, καθὼς ὅλες οἱ γλώσσες, βρίσκεται στὴν ἴδια θέση μὲ τίς ἄλλες σημερινές φιλολογικῆς γλώσσες στὴν ἀρχὴ τους. Τίς περσοτικῆς δυσκολίες ποὺ γεννᾷ ἡ καθιέρωσή της εἶχαν νὰ τις ἀντικρίσουν καὶ ἐκαίνες ἅμα πρωτογράφονταν.

Ὅτε ντροπὴ εἶναι, ὅτε γελοῖο (καθὼς ὑποστήριξε ὁ Χατζιδάκις), νὰ γράφῃ κανεὶς τὴ γλώσσα του. Ὅποιος δὲν ξέρει τὴν κοινὴ ἄς γράφῃ στὸ ἴδιον μὰ του, καὶ τὸ κοινὸ θὰ βρεθῇ καὶ ἡ γλώσσα του θὰ πλουτισθῇ. Πρέπει ὅμως νὰ τῆς δώσωμε καιρὸ ἀντὶ νὰ τὴ λέμε βάρβαρη καὶ ἀντὶ νὰ σταματοῦμε στὰ γινωμένα ν' ἀντικρίσωμε ὅ,τι ἔχει νὰ γίνῃ.

Χρειάζεται βέβαια κάποιος συμβιβασμός. Ἀπαρτίτητῃ εἶναι ὅμως μιὰ βία ἀντικαιμενικὴ, ἔξω ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ γούστα, καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν νόμων τῆς γλώσσας τοῦ ἔθνους (*ἤρωας, ρήτωρας*). Νὰ γράφονται οἱ λαϊκῆς λέξεις· οἱ λόγες—ὅταν μᾶς χρειάζονται ἀληθινὰ—νὰ συμμορφώνονται στὴν νέα φωνητικὴ καὶ μορφολογία.

Κάποτε ἡ λύση εἶναι δύσκολη: Τὸ συγγραφεὺς θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἴσως συγγραφεὺς, ἢ συγγραφίης, συγγραφίης. Τὸ συγγραφεὺς, (κατὰ τὸ βασιλιάδες), δυσκολώτερο νὰ τὸ κρίνωμε ἀπὸ πρῖν. Ἡ ἔνδεξ μὲ γάλος πεζογράφος θὰ βρῆ ἴσως τὴ δύνανται νὰ τὸ καθιερώσῃ ἢ θὰ καθιερωθῇ ὁ ἀρχαῖος τύπος ὅταν ἐξαίρεση (ἔτσι καὶ τὸ ἔθνος—πέλαγος).

Ὁ κάθε συγγραφεὺς ἄς γίνῃ γραμματικὸς καὶ νὰ μὴ φοβᾶται τοὺς φιλολόγους. Χρειαζέται γενρὴ ὀπρωξιά γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὴ γλῶσσα ἀπὸ τὰ χέρια ἐπισθοδρομικῶν δασκάλων.

Φτάνουν πιά αἱ θεωρίαι. Στὴν πράξιν πρέπει νὰ βοηθῇ τελειωτικὰ ἢ ἀποδείξῃ.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀνώτατος σκοπὸς τῆς ζωῆς ἀτόμων καὶ λαῶν. Καὶ οἱ λαμπρότερες πλάνες δὲν ἀξίζουν ποτὲ τὸ φῶς τῆς πραγματικότητος.

Αὐτὲς εἶναι, ἀπὸ τὸ 1886, οἱ κεντρικὲς σκέψεις πού φώτισαν τὸν Ψυχάρη στὸ ἔργο του καὶ σὸν ἀγῶνα πού ἀνοίξε. Οἱ ἴδιες πάντοτε. Μόνο εἰδικώτερα ὡς πρὸς τὸ γλωσσικὸ του προῖγραμμα, τὸ κάπως συμβιβαστικώτερο τότε, ξεγλιστρᾷ σιγὰ σιγὰ ὕστερ' ἀπὸ τὶς πρώτες ἐπιτυχίες—καὶ ἴσως ἀπὸ τότε πού βλέπει τὸν ἑαυτὸ του ὄχι πιά, καθὼς στὸ «Ταξίδι», πρόδρομο παρὰ τελειωτικὸ ρυθμιστὴ τῆς νέας γλῶσσας—ἐπίμονα πιά σ' ἓναν ἀλύγιστο καὶ ἀπόλυτο δογματισμὸ, πού τὸν κάνει, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεὶς, «ψυχαρικώτερο». Οἱ ἀμφιβολίες του γιὰ τὸ ἂν θὰ γράφωμε τὸ συγγραφεὺς ἢ ἂν θὰ τολμήσωμε ἓνα «πραξικόπημα», περιορίστηκαν τώρα σὲ ζήτημα ἐκλογῆς ἀνάμεσα στοὺς τύπους συγγραφεὺς, συγγραφίης, συγγραφίης, ὧσπου προτίμησε τὸν ἓνα τους. Ὅμοια ἀνεπιφύλαχτη ἀντίληψη γιὰ τὸν «κανόνα», πού διαμόρφωσε καὶ πού ἀξίωσε ἢ «ἐθνικὴ» γλῶσσα, καὶ καθαρὰ γλωσσολογικὴ σκέψη τὸν κάνουν νὰ γράφῃ γεγονότα, προσέτιση, φτώμα, βρωμοσύνη, Δισκύλος κ.ἀ., λύνοντας ἔτσι μὲ τὸ σπαθὶ τὸ γόρδιο δεσμὸ πού κρύβει τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα σὲ ὅσους ἐπιχειροῦν νὰ βροῦν μιὰ λύση.

Δὲ θὰ ἦταν ὁμοίως οὔτε σωστὸ οὔτε δίκαιο τύποι τοῦ εἶδους αὐτοῦ νὰ καθορίσουν τὸ μέτρο πού θὰ κρίνωμε τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη. Στὰ 40 χρόνια πού πέρασαν ἀπὸ τὸ σάλπισμὸ του χωρὶς νὰ τὸ καλοκαταλάβωμε ἀλλάξαν ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον καὶ ἀπὸ μέρα σὲ μέρα πολλά. Γράφηκε καὶ διαβάστηκε ἡ δημοτικὴ, συνήθισε τὸ μάτι μας καὶ ἐπηρεάστηκε ἡ γλῶσσα πού μιλοῦμε, ξεκαθαρίστηκαν καὶ διαλέχθηκαν στὴν πράξιν τῆς ζωῆς πολλὰ ζητήματα, ἀνανεώθηκε τέλος ἡ γενεά μας καὶ ἔτσι μᾶς ἐρχεται σήμερα φυσικὸ, στηριγμένοι στοὺς ὄμους τοῦ Ψυχάρη καὶ ἀφοῦ ἀφωμοιώσαμε ἢ πήραμε ὅσα μᾶς ταίριαζαν ἀπ' ὅ,τι κήρυξε καὶ τὰ ἔχομε πιά γιὰ κοινοτυπίες, νὰ βλέπωμε τοὺς τύπους αὐτοὺς ἀπὸ τὸ ὕψος μας σὰ στὸ κέντρο τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος τοῦ Ψυχάρη. Ἴσως νὰ ἔφταιξε σ' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος, πού πολέμησε μὲ κάθε τρόπο ὅσους δὲν ἀποδέχτηκαν ἀνεπιφύλαχτα ὅ,τι αὐτὸς πίστευε σωστὸ—τοὺς «μυθοῦς». Δὲ βρῖσκειται ὁμοίως στοὺς τύπους αὐτοὺς τὸ ἀπαντῶ του, οὔτε πηγάζει ἀπ' αὐτοὺς ἢ μεγάλη ἐπί-

δραση πού εἶχε σὲ συγχρόνους καὶ κατοπινούς. Εἴμαστε ἴσως ἀκόμη πολὺ κοντὰ γιὰ νὰ τὴν ἐκτιμήσωμε σωστά, νομίζω ὁμοίως πὼς μπορούμε ἀπὸ τώρα ν' ἀναγνωρίσωμε ὅτι μὲ τὸν Ψυχάρη, μὲ τὶς ἰδέες πού κήρυξε καὶ μὲ τὸ παράδειγμα πού ἔδωσε' μὲ τὴ ζύμωση πού γέννησε ἢ πού τῆς στόθηκε ἀφορμὴ καὶ μαγιά ἢ γλωσσικὴ ἀνανέωση, κατορθώθηκαν τ' ἀκόλουθα στὰ τελευταῖα 40 χρόνια:

α) καθορίστηκε ὁ τύπος μᾶς ἑθνικῆς κοινῆς γλώσσας, θεμελιωμένης στὴ ζωντανὴ ἔκφραση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

β) ἀνακαλύφθηκε ἡ σημασία τῆς μητρικῆς γλώσσας καὶ καλλιέργηθη ἡ νέα κοινὴ γλῶσσα ὅλο καὶ συστηματικώτερα καὶ πλατότερα. Γράφηκε κανονικὰ στὴν ποίηση. Γράφηκε,—ὕστερ' ἀπὸ ἐλάχιστες ἀπαρχές πρῖν—στὸ πεζο,—ἀπὸ τὴ λογοτεχνία, πού δὲ γράφεται πιά σὲ καθαρῶσασα, ὡς τὸν ἐπιστημονικὸ λόγο. Ἀντίθετα, ἡ καθαρῶσασα, ἰδίως τοῦ τύπου καὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, κλονίστηκε σημαντικὰ, ἔτσι πού νὰ ξεφτᾷ σὲ ἀνακάτωμα ποικίλων μεταβατικῶν διαμέσεων τύπων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὰ μόλις στέκεται στὰ πόδια τῆς, καθὼς ἔδειξε ἢ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων 15 χρόνων.

γ) ἡ νέα μας λογοτεχνία, γυρίζοντας πρὸς τὴ μητρικὴ γλῶσσα (δὲ μιλῶ ἔδω γιὰ τοὺς Ἑφτανήσιους μὲ τὴ χωριστὴ τους παράδοση), πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ φύση, ξαναβαφτίστηκε στὰ πηγαῖα στοιχεῖα τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ μ' ἓνα πρῶτο ἀνθίσμα ἄρχισε ν' ἀναζητῇ τὸ δρόμο τῆς.

δ) ὠρίμασε ἡ ἰδέα, πού μᾶς τὴν ἔκαμε ἀργότερα ἀκόμη πιά συνειδητὴ ὁ Φωτιάδης, πὼς εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναγεννηθῇ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ὅσο δὲν κάνει ὄργανό τῆς τὴ μητρικὴ μας γλῶσσα καὶ μαζὶ μ' αὐτὴ, πού ἄρχισε νὰ καθιερῶνεται στὸ δημοτικὸ σχολεῖο (1917, εἶναι τώρα δυνατό νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὅλοι οἱ λαογραφικοὶ καὶ λογοτεχνικοὶ θησαυροὶ πού ἔχουν ἐκφραστῇ σ' αὐτὴ καὶ νὰ δημιουργηθῇ σιγὰ σιγὰ παιδεία θεμελιωμένη στὰ ζωντανὰ καὶ γόνιμα στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς.

ε) Ἀλλὰ καὶ γενικώτερα, μὲ τὸν Ψυχάρη κατορθώθηκε ἡ ἀληθινὰ «ἀπολυτρωτικὴ» μεταστροφή ἑνὸς βαρυσήμαντου νεοελληνικοῦ κοινωνικοῦ ἰδανικοῦ: ἡ παμπάλαιη βαθιορίζομένη παράδοση τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἄρχισε νὰ ὑποχωρῇ στὸ δημοτικισμό. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ ἐλπιδοφόρο πρῶτο ξύπνημα τοῦ 1800, τὶς διπλὲς καὶ δυσκολοεφάρμοστες ἀρχές τοῦ μεγάλου Κοραῆ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ παραστράτημα τῶν πρώτων ἑκατὸ χρόνων πού ἐκφράζει καὶ συμβολίζει ἡ καθαρῶσασα, μὲ τὸν Ψυχάρη ἀρχίζει νέα ἐποχὴ. Οἱ ζωντανὲς καὶ δημιουργικὲς δυνάμεις πού ξυπνοῦν μέσα στὸ ἔθνος καὶ γίνονται ἐργάτες τοῦ πολιτισμοῦ του, ἀργὰ ἢ γρήγορα κάνουν τὴ νέα κοινὴ ὄργανό τους καὶ ἀντικρίζοντας ὠριμώτερα τὴ σχέση γλωσσικοῦ τύπου καὶ οὐσίας, τὴ θέση τῆς νέας Ἑλλάδας στὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ τὴ σχέση τῆς μὲ τὰ περασμένα, γίνονται πρόδρομοὶ γιὰ μιὰ πραγματικὴ ἀναγέννηση.

Οἱ λόγοι πού βοήθησαν νὰ καρποφορήσῃ ἡ προσπάθεια τοῦ Ψυχάρη εἶναι πολλοί. Εἶπα παραπάνω πὼς φάνηκε ὁ ἴδιος στὴν ἱστορία ὅταν ὠρίμαζε ὁ καιρὸς γιὰ νὰ ἐκφράσῃ καὶ νὰ σαρκώσῃ μὲ περισσότερὴ ἐπιτυχία ἀπὸ τοὺς προδρόμους του τὴν ἰδέα πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ τιμῆσῃ καὶ νὰ καθιερώσῃ τὸ ἔθνος του τὴ μητρικὴ γλῶσσα σὲ κάθε περίσταση, ἀτομικὴ, κοινωνικὴ, κρατικὴ. Ἔφερε ὡστόσο καὶ ὁ ἴδιος στὸν ἀγῶνα πολλαπλὰ ἀρετῆς.

Πρῶτα πρῶτα ἔφερε στὸ γλωσσικὸ χάος αἰώνων καὶ τίς ἀγόνες συζητήσεις φιλολόγων καὶ ἄλλων μέσα στὸ ἐλεύθερο κράτος πού σέρονταν μὲ τὴν καθαρῶσά του στὸ ἀδιέξοδο — τίς ἀτελείωτες συζητήσεις τίς χωρὶς βάση συνήθως ἢ μὲ ἀρχὲς μπερδεμμένες ἢ ἀτολμῆς — ἓνα ξεκαθαρισμένο πρόγραμμα, συνταγματικὸ σὲ ἀκριβοῦς σύστημα, πού ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ὡς τὴν τελευταία ἀμετάβλητο, ἀντικρίζει τὸ μεγάλο πρόβλημα τοῦ ἔθνους συνολικὰ καὶ σχεδὸν σὲ κάθε του ἀποψη, καὶ ξέρει νὰ δείξει καὶ τὴ λύση.

Κατώρθωσε ἔπειτα μὲ τὰ φυσικὰ του χαρίσματα νὰ συνενώσῃ στὴ ζωὴ του καὶ στὸ ἔργο του μὲ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης τὴν πνοὴ τῆς τέχνης, καὶ λογοτεχνία καὶ γλωσσολογία συντροφεύτηκαν στὴν ψυχὴ του μὲ μιὰ ἀκούραστη, ἐπίμονη, λεπτὴ καὶ μεθοδολογημένη πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ.

Πολύμαθος, φωτεινὸ μυαλό καὶ ψυχὴ καλλιεργημένη, εἶχε ἀκόμη μιὰ αἰσιόδοξη πίστη στὴ ζωτικότητά τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀναμορφωτικὴ σημασία τοῦ κηρύγματός του. Πίστη φλογερὴ καὶ ἀνατάλυτη τοῦ ζέσταινε τὴν ψυχὴ του καὶ τοῦ φτέρωνε τὴ φωνὴ καὶ τὸ κοντύλι, πού ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν τόσο ἀπλή στὸ βάθος ἀλήθεια πού ἤρχονταν νὰ κηρύξῃ στὴν ἔρημο τοῦ στεγνοῦ πιά ἀρχαϊσμοῦ, ξυπνοῦσε, φώτιζε καὶ συντάραζε τίς ψυχὰς τῶν ὁμογλώσσων του, δημιουργοῦσε σιγά σιγά πιστοὺς καὶ προσηλύτους καὶ κατώρθωνε, ὀρημεθιστάνοντας, νὰ λύσῃ τὰ χιλιόχρονα μάγια καὶ νὰ μετακινήσῃ τὸ βουνὸ τοῦ ἀττικισμοῦ.

Καὶ ἦταν τοῦ Ψυχάρη ἡ πίστη ἐμπραχτὴ κατάρραση τῆς γλωσσικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Ἄν οἱ πρῶτες λέξεις πού διαβάζομε στὸ «Ταξίδι» του εἶναι τ' ὀμηρικὸ «ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης», ἄλλο τόσο μπορούσε νὰ πάρῃ γιὰ προμετωπίδα του τοῦ Φάουστ τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ πρᾶξις», καθὼς ἀπάνω κάτω μᾶς τὸ λέει κιόλας στοὺς προγραμματικὸς στοχασμοὺς τοῦ 1886. Ἄμηση πιστὴ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος πού ὑποστήριζε μὲ κάθε τρόπο παντοῦ καὶ πάντοτε, σὲ ὅλο τὸ πολυποικίλο ἔργο του ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» του ὡς τίς ἐπιστημονικὲς του διατριβές, σὲ πολεμικὲς καὶ σὲ γράμματα, ὡς τὸ γράμμα του στὸν πατριάρχη Ἰωακείμ γιὰ τὴν μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου, στὰ «Ρόδα» του καὶ στὰ «Μῆλα». Πῶς ἄλλοιῶς; Ὡς; τότε οἱ αἰώνες συζητήσεις, οἱ μασσημένες ὑπεκφυγῆς καὶ οἱ συμβουλὲς γιὰ τὸ πὼς πρέπει νὰ γράφουν... οἱ ἄλλοι: Ἔτσι θὰ προχωρήσωμε στὸ καλύτερο; Γι' αὐτὸ καὶ ὅλα ὅσα μᾶς ἄφησε ὁ Ψυχάρης στὰ χρόνια πού πέρασαν ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» του

(ἀπὸ πρὶν ὑπάρχουν γράμματά του σὲ καθαρῶσά) εἶναι συμμορφωμένα μὲ τὴ γραμματικὴ πού δίδαξε. Τὴ διαφορὰ ἀπέραντη μὲ τοσους πλατωνικοὺς, ἢ ὀψιμοὺς ὑπερμάχους τῆς ἀπλῆς γλώσσας, ψευδοπροφήτες λέγοντας Κύριε, Κύριε, καὶ ψευδοσυμβούλους τῶν εὐκολων κριτικῶν. Φανταστῆτε τὸν Ψυχάρη ν' ἀκολουθοῦσε τὸ παράδειγμά τους καὶ νὰ μὴν εἶχε γράψῃ!

Βγῆκε ὁμοῦς ὁ Ψυχάρης ὀφελιμένος καὶ πού πέρασε τὴ ζωὴ του μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐνίωσε ἐντονιώτερα — ἔτσι καὶ μερικοὶ ξεχωριστοὶ πρὶν ἀπ' αὐτόν, καθὼς ὁ Κερκυραῖος παπὰς Ν. Σοφιανὸς στὸ 16. αἰῶνα — τὴν διαφορὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πατρίδος πού εἶχε ἀφήσῃ μὲ τὸν πολιτισμὸ τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν τὸ θεμελιωμένο καὶ ἐκφρασμένο στὴν ἔθνικὴ τους γλῶσσα. Γνώρισε, σὰ γλωσσολόγος καὶ τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν καθιέρωσή της (*). Τὸ ὅτι ἔζησε ὁ Ψυχάρης στὸ ἐξωτερικὸ ἦταν, τουλάχιστο γιὰ τὰ καλιότερα χρόνια, δύναμη. Πῆρε ἔτσι εὐκολώτερα ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πολὴν κατάσταση πού τραβοῦσε ἀσυγκράτητη χωρὶς τέλος καὶ λύση ἀντίκρισε κατὰματα τὸ φαῦλο κύκλο τοῦ γλωσσικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χάους, καὶ στάθηκε ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐπιμείνῃ χωρὶς συνθηκολογίαις στὴν ἀλήθεια πού τοῦ ξεσκαπάστηκε μιὰ φορὰ. *Immani lani ferient ruinae*. Ἦταν αὐτὸ δύναμη, πού μὲ τὰ χρόνια ὁμοῦς ἄρχισε νὰ φανερώνῃ ἀδυναμία ὅλο καὶ μεγαλότερη. Γιατὶ μακριὰ ἀδιάκοπα σχεδὸν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ χωρὶς τὸ καθημερινὸ ἀκουσμα καὶ μίλημα τῆς μητρικῆς γλώσσας, τοῦ ἔλειπε κάποια πολυμερέστερη καὶ δαιτυθαντικώτερη προσαρμογὴ στὴ γλωσσικὴ πραγματικότητά πού ζητοῦσε μὲ τὸ σύστημά του νὰ ἐκφράσῃ καὶ νὰ τὴν κυριαρχήσῃ καὶ ἀφοῦ ἡ καινούρια γραπτὴ γλῶσσα ἄρχισε, μὲ τοῦ ἴδιου τὸ σάλπισμα καὶ τὸ ἔργο, νὰ μεστῶνῃ καὶ νὰ φέρῃ καρπούς, ὁ γλωσσικὸς τύπος στὸν ὅποιο ἠθέλε νὰ τὴν ἐκφράσῃ καὶ νὰ τὴν κλείσῃ, καταντοῦσε δεσμὸς πού τὸν κρατοῦσε πιά δεμένο.

* * *

Εἰκόθηκε πολλὰς φορὰς, ἀπὸ ἐχθροὺς καὶ φίλους, πὼς ὁ Ψυχάρης, μὲ τίς «ὑπερβολές» του καὶ γενικὰ μὲ τὴν ἐμφάνισή του ἐβλάψῃ, παρεμποδίζοντας μιὰ φυσικολογικώτερη ἐξέλιξη πὼς χωρὶς αὐτόν θὰ εἶχαμε προχωρήσει γρηγορώτερα καὶ πιά καλὰ πρὸς μιὰ λύση. Εἶναι δύσκολο, ἴσω; καὶ χαμένος καιρὸς, νὰ γυρεῦομε σὲ τέτοια ζητήματα ἀπάντησι, μιὰ καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ πειραματιστοῦμε ξαναδημιουργών-

(*) Δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖο πὼς καὶ ἓνας Γάλλος ποιητὴς, καθηγητὴς ἀπὸ τὴν «Πλειάδα», ὁ «Ἰωάννης Λυράτος» (Jean Ilyria) σ' ἓνα βιβλίο του, πού συνηγορεῖ γιὰ τὴν καθιέρωση τῶν γαλλικῶν, «Εἰς κελτικῆς γλώσσας Ἀπολογία», ἀρχίζει μὲ τὸν ἴδιον στίχο:

Εἰς οἶκόνδ' ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης
εἰπὼν ὀμηρεῖον εὐεπὴν χαρίτων,
ἔν δὲ κλέος μέγ' ἄριστον ἀμύνεσθαι περὶ γλώττης
τῆς πατρίδος κἄγ' ὀφθιμι παρφοδίων

Οὕτως καὶ πατρίδος σὺ συνηγορεῖν περὶ γλώττης
κλήδον' ἀεὶ σχῆσαις ὡς φιλόπατρις ἄνηρ.

τας μέσα στὴ ζωὴ κοινωνικά φαινόμενα, μὲ προϋποθέσεις καὶ ὄρους διαφορετικούς ἀπὸ κείνους πού δούλεψαν μιὰ φορά στὴν ἱστορία γιὰ νὰ τὰ γεννήσῃ. Ἄλλὰ καὶ δὲν πιστεύω πὼς ἡ ζημία ἦταν, κοντὰ στὴν ὀφέλεια πού εἶδαμε, τόσο μεγάλη.

Χωρὶς τὸν Ψυχάρη καὶ τὸν ἐπαναστατισμὸ πού ἔφερε ἢ πού γέννησε, ἡ μεταστροφή θὰ ὠρίμαζε ἀργότερα πολὺ, καὶ πιθανώτατα πάλι νὰ μὴν πρόκοβε δίχως κάποιο ἐπαναστατισμὸ στὴν ἀρχή. Γιατὶ περισσότερο ἀκόμη παρὰ στὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, κρύβονταν αὐτὸς στὴ γλωσσικὴ ἀλήθεια καὶ τὴν ἀπόστασή της ἀπὸ τὴν πλάνη τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, πού εἶχε ἀπλωμένα τ' ἀρπιάγια του σὲ ὅλων τις ψυχές. Τὸ ξάφνισμα καὶ τὸ τινάγμα πού ἔφερε ὁ Ψυχάρης ἦταν κάτι πού ἔπρεπε μοιραῖα νὰ τὸ δοκιμάσῃ τὸ αἶσθημα καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους, γιὰ ν' ἀναστηθῇ σὲ καινούρια γλωσσικὴ ζωὴ. Ἀκόμη καὶ τὴ σημερινὴ ἀπλοποίηση τῆς καθαρεύουσας καὶ τὸ ἀνακάτωμά της, καθὼς καθιερώθηκε πιά στίς ἑφημερίδες, τὸ ἔφερε προπάντων τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα καὶ ὄχι τάχα κάποια ἀκαθόριστη καὶ ἀτολμὴ διδασκαλία γιὰ ἀπλοποίηση. Λογοτεχνία δὲν εἶχε βέβαια νὰ δείξῃ στὰ χρόνια ἐκεῖνα ὁ ἑλληνισμὸς (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγνοημένη Ἑφτανησιώτικη), πού νὰ στηρίξῃ τὴ γλωσσικὴ μεταπολίτευση· τόσο τὸ χειρότερο ὅμως γι' αὐτόν. Οἱ πηγές της δύσκολα θ' ἀνοίγαν νὰ τρέξουν, ὅσο θὰ τις ἔφραζε ὁ λογικισμὸς, καὶ αὐτὴ ζήτησε πρῶτα πρῶτα νὰ ξεσκαβίωσῃ ὁ Ψυχάρης.

Ὡστόσο δὲν μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε ὅτι—ὅσο τουλάχιστον ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη κρέμεται ἀπὸ πρόσωπα μονωμένα—ὀρισμένες ιδέες, ἐκδηλώσεις καὶ ιδιότητες τοῦ Ψυχάρη ἐμπόδισαν τὸ ἔργο του νὰ ἔχῃ ὅλη τὴν ἀπόδοσή του καὶ σιγὰ σιγὰ τὸν ἔκαναν νὰ χάσῃ τὴν ἀμνηστικὴ ἐπαφὴ μὲ κίνηση πού τὴν εἶχε δημιουργημένη λίγο πολὺ ὁ ἴδιος: Περισσότερο ποιητικὴ ψυχὴ παρὰ ἐπιστήμονας, ἀντίκρισε ἀνάλογα καὶ τὸ πρόβλημα πού ζήτησε νὰ λύσῃ, καὶ πίσω ἀπὸ τὴν ἀφοσίωσή του γιὰ τὴν «Ἰδέα» πού ἔφερε ὁ ἴδιος στὴ ζωὴ, ἦταν τὸ αἰτομό του καὶ ἕνας ἐγωκεντρικισμὸς, πού ξεσποῦσε σὲ χίλιες δυὸ μικρολεπτομέρειες.

Στὸ ἀναμορφωτικὸ του κήρυγμα, πού ἐπαιρνε ἢ γλῶσσα τὴ βασικὴ θέση, δίχως ἄλλο ἔδινε σ' αὐτὴ θέση πρωταρχικὴ. Φταίει ἢ διγλωσσία καὶ ἢ καθαρεύουσα γιὰ τὴ σημερινὴ κατάστασι τῆς Ἑλλάδας ἢ εἶναι αὐτὰ συμπτώματά της μόνο; Εἶναι ἢ πνευματικὴ ξεραῖλα ἀποτέλεσμα τῆς κυριαρχίας τῆς καθαρεύουσας ἢ μήπως εἶναι ἢ καθαρεύουσα σημάδι πνευματικῆς φτώχειας; Ἔτσι ρωτοῦσε μιὰ φορά ὁ Τημιθ σ' ἕνα του ἄρθρο γιὰ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα, γραμμένο ὕστερ' ἀπὸ τὰ Ὁρεστεϊακά. Καὶ στὴν ἀπάντησι, ὅπου ὑποστήριζε ὡστόσο τὴν ἀνάγκη τῆς γλωσσικῆς ἀλλαγῆς, ἔλεγε: Βρίσκονται καὶ τὰ δύο σὲ ἀλληλεπίδρασι.— Γιὰ τὸν Ψυχάρη δὲ φαίνεται νὰ γεννήθηκε ἢ ἀπορία, ἢ τουλάχιστον ἢ κατάφρασι του στὸ πρῶτο μέρος δείχτηκε ἀπόλυτη. Καὶ ἀπρωγμένως ἴσως καὶ ἀπὸ ἐξωτερικὲς περιστά-

σεις (λ.χ. τὸ σχετικὸ ξεκαθάρισμα θεωρητικὰ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους) καὶ τὴν ἐπιστήμη του, ὑπερτιμοῦσε τὴ σημασίαν τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, τῆς γραμματικῆς πειθαρχίας, ἔτσι πού νὰ ἐπηρεάζεται στὴν κρίσι του γιὰ τὴν οὐσία. Παραέδινε σημασίαν στὴν ἐξωτερικὴ διάδοσι τῶν ἰδεῶν του, στὸ γλωσσικὸ διαφωτισμὸ καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν προσηλύτων, ἐκεῖ πού ἀλήθεια χρειάζονταν καὶ κάτι οὐσιαστικώτερο. Καὶ στὸ γραμματικὸ του σύστημα, μὲ τὸ παραπάνω λιτό, σχηματικὸ καὶ, καθὼς παρατηρήθηκε, χημικὰ ἀποσταγμένον, δὲ λογαριάζει ὅσο πρέπει τὸν κοινωνικὸ συντελεστὴ καὶ δείχνεται, ὅσο περνοῦν τὰ χρόνια, καθυστερημένως μὲ μιὰ γλωσσολογία ριζωμένη σὲ παλιότερη ἐποχὴ. Κάποιοι ξενισμοὶ του, δικαιολογημένοι ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὸ ἐξωτερικὸ— πάντοτε ὅμως λιγώτεροι ἀπ' ὅσους ἀκοῦμε καθημερινὰ ἀπὸ τὴν καλὴ μας κοινωνίαν σ' ἀθηναϊκά σαλόνια ἢ γράφομε στὴν καθαρεύουσα—ἔδωσαν συχνὰ ἀφορμὴ σ' ἐπικρίσεις. Στὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο τοῦ ἔλειψε ἢ ἐμπνευσι πού ὄνειρεύθηκε καὶ πίστεψε, πού θὰ δημιουργοῦσε μεγάλα ἔργα, μὲ βαθύτερη ἐπίδρασι στὴν ἑλληνικὴ κοινωνίαν καὶ τὴ γλωσσικὴ τῆς συνείδησι. Τὸ ὕφος του, σμυρنيοπολιτικὸ καὶ ξένο στοὺς Παλιοελλαδίτες, μὰ καὶ συχνὰ μὲ κάτι προσωπικώτερα δικό του, γίνονταν φορές φορές, μ' ὅλα τ' ἄλλα του χαρίσματα, ἀντιπαθητικὸ ἢ ἀκαλαίσθητο. Καὶ ἦταν ἀκόμη μὲ τὸ παραπάνω ἀπλό, κουβεντιαστό, ὅπως, νομίζω, τὸ χαρακτήρισε ὁ Ἰδιος, γιὰ νὰ μᾶς γίνῃ πρότυπο σὲ λόγον μὲ συνθετώτερη σκέψι. Ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ γεμίσι μὲ ὀλόκληρη τὴν προσωπικότητά του τὴ θέση πού τὸν ὕψωσε ἢ πνευματικὴ μας ἱστορία καὶ ἀκόμη, ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, κατώρθωσε νὰ στερηθῇ ἐγκάρδιες προσωπικὲς συμπάθειες πού εἶχε ἀποχτήσει καὶ πού τις ἀξίζε γιὰ ὅ,τι μεγάλο κατώρθωσε.

Καθὼς τονίστηκε παραπάνω, ὁ Ψυχάρης ἔμεινε σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ πιστὸς στίς ἰδιεσι ἰδέεσι πού μᾶς τὸν πρωτογνωρίσαν, βαθαίνοντας· μόνο αὐστηρότερα τὴν ἐννοια τῶν «κανόνων» του, χωρὶς νὰ δείξῃ πὼς ἀνανεώνεται. Συνηθίσαμε κι ἔμελλε νὰ τὸν βλέπωμε ἔτσι μονοκόμματον, πού νὰ μὴν μπορῇ ν' ἀλλάξῃ, καὶ ἴσως νὰ μᾶς εἶχε ἐνοχλήσει αὐτὸ ἂν γίνονταν, ἂν ἀλήθεια ἄλλαξε μιὰ φορά, ἂν τὸ μυαλό πού θεμέλιωσε τὸ δημοτικισμὸ ἔπαυε ἔξαφνα νὰ πιστεύῃ στὸν κανόνα πού χάραξε, καὶ πού κι ἂν δὲν τὸν ἀκολουθοῦμε, μᾶς στάθηκε ὅμως ὁδηγός. Ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ τελευταία χρόνια νεωτέρως ὁ Ψυχάρης στὴν τόσο συντηρητικὴ του ὀρθογραφία καὶ ἄρχισε νὰ γράφῃ μ' ἕνα μόνο τόνον καὶ χωρὶς πνεύματα, σὰ νὰ ἦταν αὐτὸ περίεργον καὶ οὔτε καὶ ὁ ἴδιος δὲν τὸ ἐφάρμοσε παντοῦ.

Θυμοῦμαι ὅταν τὸν ξαναεἶδα ὕστερ' ἀπὸ χρόνια πάλι στὸ Παρίσι, καὶ μὲ τὴν πείρα ζωῆς καὶ ἐργασίας ἀρκετῶν χρόνων στὴν Ἑλλάδα, ἀναζητοῦσα μὲ κάποια λαχτάρια τὴ σκέψι του

Δασκάλου πού ἀξιώθηκε νὰ γραφῆ τ' ὄνομά του στὴν ἱστορία, καὶ τοῦ μιλοῦσα γιὰ τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα, ὅπως τὴν ἔβλεπα—ὅπως ἦταν. Εἶχα φανταστῆ πὼς ἦταν δυνατὸ νὰ τοῦ δοθοῦν στοιχεῖα ξαναπροσαρμογῆς σ' αὐτή. Ἦταν βέβαια καὶ τὰ χρόνια, πού προνοῦσαν ἀγύριστα. Μὰ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα πού φωτίστηκαν μιὰ φορά ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιό τοῦ «Ταξιδιοῦ», τὰ ἴδια ἀκόμη καὶ πᾶντὰ ἀπὸ τὸ 1838, δὲν εἶχαν πιά τὴ δύναμη νὰ ἴδουν πὼς εἶχε καὶ ἄλλα καινούρια προβλήματα, ζωντανεμένα ἴσια ἴσια ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιτυχία. Ἐφυγα μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς ἔφυγε τοῦ Ψυχάρη ἡ πραγματικότητα. Ὁ πατέρας τοῦ δημοτικισμοῦ εἶχε πει ὅ,τι ἔπρεπε καὶ ὅ,τι μπορούσε, στὴν ἐποχὴ τού. Σ' αὐτὴ μέσα ζοῦσε ἀκόμη.

Μιὰ ἄλλη φορά, ἀργότερα, δείχτηκε ὁ Ψυχάρης διαταχτικότερος ἅμα τοῦ ἐξήγησα πόσο ἀνεπαρκῆ εἶναι ἡ συμμόρφωση τῶσων συμφωνικῶν συμπλεγμάτων στὶς λόγιες λέξεις, ὅπως τὴν ἀπαιτοῦσε (λ. χ. πι : φτ. κτ.). Σὰ νὰ κλονίστηκε. Καὶ ἀπόρησα κι ἐγώ: Τότε, εἶπε, νὰ τὰ δεχτοῦμε γιὰ τὴν ὥρα, σὰν ἐξαίρεση.

Τέτοια ὅμως ἀπόφαση, γιὰ τόσο βασικὴ ἀλλαγὴ τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος—γιατί τὸ κύριο ἦταν ἡ ἀναθεώρησή τους, προσωρινὴ ἢ ὄχι, κοινὸς τὸ ξέρετε πάντως, καὶ ὄχι ἡ ἐξαίρεση—δὲν μπορούσε πιά νὰ ριζώσῃ καὶ νὰ ὀρμηθῇ. Καὶ ὅταν ἀργότερα ἔγινε γνωστὴ ἡ συνομιλία μας ἐκεῖνη πλατύτερα, ἤρθε ξαφνικὰ γι' ἀπάντηση ἀπὸ τὸ Παρίσι μιὰ ἀπὸ τὶς γνωστὲς ἐκεῖνες βίαιες καὶ συχνὰ χαριτωμένες προσωπικὲς πολεμικὲς, πού ἀρνιοῦνταν καὶ πού μέρδευε, γιὰ νὰ χτυπήσῃ ἐκεῖνον τὸ βέβηλο, πού ἔκαμε τὸ λάθος νὰ ζητήσῃ ν' ἀλλάξῃ αὐτόθελα τὴν ἱστορικὴ πιά φυσιογνωμία τοῦ Δασκάλου. Ἦθελε νὰ μείνῃ καὶ νὰ φύγῃ καθὼς τὸν ξέραμε ὅλοι, φίλοι καὶ ἐχθροί, πιστὸς στὴ γραμματικὴ πού χάραξε, πιστὸς στὴ γραμμὴ τῆς ζωῆς του.

* *

Τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων 40 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ψυχάρη μπορούμε νὰ τὴν ὀνομάσωμε ἐποχὴ τῆς ὀρμῆς καὶ ἀνησυχίας (Sturm und Drang) τοῦ δημοτικισμοῦ. Μέσα σὲ ζύμωση ἀρκετὰ πολεμικὴ ἀνανεώνεται σιγὰ σιγὰ ἡ γλωσσικὴ συνείδηση τῆς κοινωνίας καὶ μεταστρέφεται τὸ γλωσσικὸ τῆς ἰδανικόν. Οἱ μεγάλες ἀντιθέσεις χάνονται στὸ τέλος (δὲν πρόκειται γιὰ τοὺς καθυστερημένους καὶ ἀφελεῖς τοῦ ἀσθητοῦ ἀρχαϊσμοῦ) τὰ ριζοσπαστικότερα δημοτικιστικὰ ἢ κοινωνικὰ στοιχεῖα παροχετεύονται σὲ ἄλλα κοινωνικὰ ρεύματα ἢ παραριγμένη δημοτικὴ παίρνει τελειωτικὰ τὴ θέση τῆς μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο· οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες πού κορυφώθηκαν σὲ διάφορα κινήματα ἀντιδραστικὰ, ξεθυμαίνουν. «Ζήτημα γλωσσικόν» εἶναι δύσκολο νὰ ξαναπιάσῃ.

Ὁ Ψυχάρης ἀνήκει κυρίως στὴν ὀρμὴ τῆς ἐποχῆς τῆς πρώτης εἰκοσαετίας, τὴν ἐποχὴ τῆς «Ἰδέας». Ἐκεῖ εἶναι ριζωμένος ψυχικὰ τὴν κοινωνία ἐκεῖνη νιώθει καὶ γιὰ κείνην γίνεται τὸ κήρυγμά του. Τὴν

ἐποχὴ αὐτὴ, πού ἀντιστοιχεῖ στὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ νέου δέντρου πού ὑψώνεται περιήφανο, τὴ χαρακτηρίζει: Τολμηρὸ νεανικὸ ἀντίκρισμα τῶν γλωσσικῶν προβλημάτων καὶ ἡ πίστη πὼς ἡ νεοκαλλιέργητη γλῶσσα μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ καθιερωθῇ μὲ ὅλους τοὺς νόμους τῆς καθαρῆς λαϊκῆς γλώσσας. Κάποια ἀφέλεια στὴν ἐλπίδα καὶ πεποιθήση, πὼς μαζί μὲ τὴ γλωσσικὴ ἀλλαγὴ θὰ πετύχωμε οὐσιαστικώτερη ἀλλαγὴ στὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ μας· πὼς θ' ἀλλάξουν καὶ θὰ διορθωθοῦν ἔτσι στὴν Ἑλλάδα ὅλα τὰ στραβά ἢ πολλὰ τους.

Στὸ μεταξὺ ἡ καλλιέργεια καὶ τὸ πρῶτο ἄπλωμα τῆς νέας κοινῆς γίνεται ἀφορμὴ ν' ἀρχίσῃ γύρω τῆς ἡ γλωσσικὴ μυθολογία (πρῶτα πρῶτα τὸ νεόβγαλτο πρῶτο περιοδικὸ τῆς δημοτικῆς ἢ «Τέχνη» βαφτίζεται τάχα «Μαστοροσύνη») καὶ ξεσποῦν τὰ πρῶτα ἀντιδραστικὰ κινήματα. Μοιραῖα. Γιατί κοινωνία θρημμένη ἀπὸ πάντα μὲ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ καὶ αὐτὴν ὑψώνοντας σὲ σύμβολο τοῦ ἔθνισμοῦ τῆς, ἦταν ἐτοιμὴ νὰ βρῆ «ὑπερβολὴ» κάθε λέξη καὶ τύπο τῆς μητρικῆς γλώσσας πού δὲν εἶχε γραφῆ ὡς τότε. Γιατί ἀλήθεια, δὲ γράφομε ὅπως μιλοῦμε, καρὰ ὅπως γράφουν οἱ ἄλλοι.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ νέα προσπάθεια χρειάζονται κάποια προθεσμία καιροῦ νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ δοκιμασθῇ πρακτικὰ τὴν ἰδέα τῆς, πού δὲ στηρίζονταν σὲ ἀρκετὴ παράδοση, καὶ ἐκεῖ, μαζί μὲ τὸν ἀναπόφευγο δογματισμὸ ἦταν φυσικό, ὀπαδοὶ καὶ νεοφώτιστοι, νὰ γράφουν καὶ τύπους πού μὲ τὸ δίκιο τους πειράζον. Αὐτὸ γίνεται μὲ λέξεις λόγιες πού συμμορφώνονται στὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς ἢ πού γιὰ λόγους ὄχι καὶ τόσο ἀπαραίτητους ἐξομαλύνονται φωνητικὰ (βιβλιοπουλεῖο, πρὸχερὸς, περικεφαλαία) καὶ ἀκόμη μὲ λέξεις λαϊκῆς: Χρησιμοποιοῦνται κάποτε λέξεις ἀπαρχαιωμένες ἢ καὶ ἰδιωματικὲς (δυσκολογνώριστες συχνὰ ἀπὸ πρὶν, ἀφοῦ γράφονταν ἢ καθαρῆς). Ἀνακατάνονται τὰ ὄρια δημοτικισμοῦ καὶ χυδαϊσμοῦ (πιο φανεροῦ ἄλλωστε τώρα μὲ τὴ δημοτικὴ καρὰ πρὶν μὲ τὴν καθαρῆς) καὶ παραγνωρίζεται κάποιος ἐξευγενισμὸς κοινωνικὸς, πού τὸν ἐσυμπαρικολοῦθησε καὶ ἡ γλῶσσα (καφενές, χαβάς, δαῦτος). Σχηματίζονται ἀπὸ μερικὸς συστηματικώτερα (ὄχι ὅμως καὶ τὸν Ψυχάρη) νέες λέξεις (πεφτάστερο), ὄχι ἄλλωστε πάντοτε κακῆς. Ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεύεται, γιὰ τὴ δημοτικὴ πού πρωτογράφεται, ὅ,τι εἶχε διακηρύξει μιὰ φορά γιὰ τὴν καθαρῆς τοῦ ὁ Κόντος μὲ συνήγορο τὸ Χατζιδάκι, πὼς γιὰ χάρη τῆς γραμματικῆς εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχτοῦμε καὶ τύπους πού δὲ μᾶς ἔρχονται στὸ (χαλασμένο) γλωσσικὸ μας αἶσθημα.

Στὴ δεύτερη εἰκοσαετία, ἐνῶ προκόβει ἡ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς, ἡ προσοχὴ στρέφεται ἀπὸ τὴ λογοτεχνία στὴν παιδεία προπάντων καὶ κορυφώνεται ὁ ἀγῶνας μὲ τὴ σχολικὴ καθιέρωση τῆς μητρικῆς γλώσσας. Κι' ἔχομε μιὰ ἐμβάθυνση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ γενικώτερης σημασίας τοῦ δημοτικισμοῦ. Τώρα εἶναι πού προ-

τογράφεται και ἡ λέξη δημοτικισμός. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ ζύμωση συνεχίζεται γύρω ἀπὸ τ' ὄνομα τοῦ Ψυχάρη, συνεχίζοντας ιδέες και γραμμὲς τοῦ «Ταξιδιοῦ» ἢ ποὺ βγαίνουν ἀπὸ κεῖνο. Ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ τὰ ὄρια τῆς «ιδέας» χάνονται, και ὅσο γιὰ τὸ γραμματικὸ μέρος, οἱ δισταγμοὶ και οἱ πρακτικὲς ἐπιφυλάξεις τῶν περισσώτερων φίλων τῆς νέας κοινῆς κρυσταλλώνονται σὲ κάπως διαφορετικὴ βάση. Πολλοὶ μένουν πιὸ πιστοὶ στὴν ὀρθοδοξία, ἰδίως ὅσοι παίρνουν τώρα και στὸν κοινωνικὸν ἀγῶνα θέση.

Στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα πρωτοστατοῦν τώρα ἀποκλειστικώτερα ὅσοι ὄρουν μέσα στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι και ἡ ἐποχὴ ὕστερ' ἀπὸ τὸ Γουδι ὅπου κοινωνικὲς, πολεμικὲς και πολιτικὲς ζυμώσεις ἀπρόσβουον τὸ νεαρὸ ἔθνος ν' ἀντικρίζη ἀμεσώτερα τὴ ζωὴ του και τὰ προβλήματά της. Ἡ πίστη στὴν παντοδυναμία τοῦ γλωσσικοῦ ζαγαριωμοῦ παραμερίζει ἐμπρὸς στὴ συνείδηση πὺς ἡ ζωντανὴ γλῶσσα, γιὰ πολλὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση, θὰ καθιερωθῆ και θὰ διαμορφωθῆ εὐκολώτερα ὅσο δίνεται με αὐτὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφραστοῦν κρυμμένες δημιουργικὲς δυνάμεις και ὅσο οὐσιαστικώτερο εἶναι τὸ περιεχόμενον ποὺ θὰ διατυπωθῆ στὴν καινούρια γλωσσικὴ μορφή· ὅσο αὐτὴ θὰ συναυξάνεται με κεῖνο, θὰ εὐ εἶχ δουλεμένο και θὰ τὸ συμβολίζη. Και ὅσο προκόβει ἡ δημοτικὴ και κερδίζει, τόσο καθαρώτερα φαίνονται οἱ δυσκολίες ποὺ μένει νὰ νικηθοῦν και ἡ μεγάλη ἐργασία ποὺ ἀπομένει, γιὰ νὰ ἐκφράσῃ ἡ κοινὴ ἔθνικὴ γλῶσσα ἕνα νεοελληνικὸ πολιτισμὸ.

Τὸ γλωσσικὸ πρόγραμμα ποὺ ξεκαθαρίζεται, στὴ βάση πάντοτε τῆς δημοτικῆς και σύμφωνα ἄλλωστε με τὴ λογοτεχνικὴ χρῆση, ἀντικρίζει τίς φραστικὲς δυσκολίες με λιγώτερο ἀπλὸ τρόπο, ἀλλὰ πιὸ σύμφωνα με τίς γλωσσικὲς ἀνάγκες και τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα (ἀνεπηρέαστο φυσικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαϊστικὴ πρόληψη). Ἔτσι, ἐνῶ στὸ λεξιλόγιο ἀποφεύγονται ὅσα λάθη ἔγιναν παλιότερα, στὴ φωνητικὴ και ἰδιαιτέρως στὸ ζήτημα τῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων καθορίζεται βάση σημαντικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ψυχάρη, και στὸ τυπικὸ οἱ σχηματισμοὶ τῆς δημοτικῆς συμπληρώνονται με μερικὸς ἀπαραίτητος λόγιους τύπους (*συγγραφεῖς, προβλήματος*).

Τὸ γραμματικὸ αὐτὸ σύστημα ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ψυχάρη σὲ σημεῖα ποὺ νόμισε ἐκεῖνος σημαντικὰ και βρῆκε γι' αὐτὸ συχνὰ εὐκαιρίες νὰ πολεμήσῃ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς «μισῆς» γλώσσας χωρὶς γραμματικὴ, ποὺ χωρὶς ὡστόσο πολεμικὴ ἀποσχίστηκαν ἀπὸ κεῖνον ποὺ τοὺς στάθηκε Ὁδηγητής. Βγαλμένο ὁμως ἀπὸ ὀρισμένες ἀνάγκες τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς και ἱστορίας, φύλαξε, νομίζω, τὴν ἀλήθεια ποὺ ἔκρυβε τὸ κήρυγμά του και ποὺ μένει ὡς σήμερα ἀπολυτρωτικὴ και γόνιμη, — τὴν ἀνάγκη νὰ θεμελιωθῆ ἡ γραπτὴ γλῶσσα στὴ λαϊκὴ, τὴν ἀνάγκη γραμματικῆς με ἀντικειμενικὴ βάση.

* *

Δὲ θὰ ἦταν σωστὸ νὰ κλείσῃ ὁ λόγος γιὰ τὸν Ψυχάρη, χωρὶς νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἡθικὴ του

φυσιογνωμία — κάτι ποὺ σπάνια παρουσιάστηκε ὁμοια στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς νέας Ἑλλάδας — πρώτη στίς ἀρετὲς ποὺ βοήθησαν νὰ στερεωθῆ τὸ ἔργο του. «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀνώτατος σκοπὸς στὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων και τῶν λαῶν...» (1886). «Ἡ ἀλήθεια θὰ μείνῃ ἀλήθεια... Γιὰ νὰ ὑπάρχη, δὲν ἔχει ἀνάγκη μήτε νὰ τὴ βλέπουμε, μήτε μάλιστα νὰ ξέρουμε τὴν ὑπαρξὴ της. Ἡ ἀλήθεια κάποτε μοιάζει με τ' ἀστέρια τὰ μακρινὰ ποὺ δὲ φαίνονται μέσα στὸν οὐρανό, κι ὡστόσο λάμπουνε ὀλομόναχα κι ἄς μὴν τὰ βλέπη κανένας!» (1888).

Τὴν ἀλήθεια ποὺ ἔνωσε μιὰ φορὰ τὴν εἶπε πιστρικὰ, ἐπίμονα και ἀφοβα, ὅπως τὴν ἔβλεπε και τὴν πίστευε, σὲ ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του και σὲ κάθε περίσταση, ἀδιάφορος στὴν εἰρωνία και τὸ διασυρμό, στίς μικρόπρεπες, πρόστυχες και κακόπιστες πολεμικὲς και συκοφαντικὲς, στίς μπόρες και τ' ἀναθήματα ποὺ σήκωσε, τίς πρώτες ἰδίως δεκαετίες, τ' ὄνομά του σὲ κοινωνία ποὺ τὸν εἶδε σὰν ἐχθρὸ της και δὲν μπορούσε ἢ δὲν ἠθελε νὰ τὸν καταλάβῃ. Μὲ τὸ νὰ ζῆ βέβαια στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ γίνονταν αὐτὸ εὐκολώτερο. Ἀλλὰ ποιὸς ἄλλος δὲ θὰ πικραίνονταν και δὲ θὰ ἔχανε τὴν ὑπομονή; Μὲ ὀρμὴ ὡστόσο νεανικὴ ὡς τὸ τέλος, ποὺ τοῦ ἔκοψαν τὸ πόδι, πότε με χαμόγελο μεθυγραφικὸ και πότε με τσουχτερὸ μαστίγιο, με πεποίθησι-πάντοτε στὴν ἀγαγκαιότητα και στὴ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου ποὺ καταπαύστηκε, τὸ συνέχιζε και τὸ συμπλήρωνε ὅσο μπορούσε, ἀφιερώνοντας ὅλο και πιὸ ἀποκλειστικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του ἐνέργεια γιὰ νὰ διαφωτίσῃ, νὰ ἐξυψώσῃ και νὰ κανονίσῃ τὴν ἀθάνατη γλῶσσα στὴ νέα της μορφή, σὰ νὰ μὴν εἶχε γίνει τίποτε, σὰ νὰ ἦταν τὸ πρῶμα ἀποφασισμένο ἀπ' ὄλους, σὰ νὰ εἶχε ἐμπρὸς του τὴν αἰωνιότητα. Θὰ δείχνονταν ἀκόμη μεγαλύτερος, ἀν δὲν εἶχε μικροὺς ἀντιπάλους. Ἀλλὰ ἡ ρετινιὰ και τ' ὄνειδος τοῦ μαλλιαρισμοῦ του θὰ τοῦ καταλογιστοῦν ἀπὸ τὴν ἱστορία γι' ἀρετὴ και τιμὴ. Τοῦ τὸ ἀναγνώρισαν ἡδη ὅσο ζοῦσε οἱ λογοτέχνες ὅλοι ποὺ συνάχτηκαν στὸ σάλπισμά του, οἱ νέοι ποὺ ἐμπνέονταν ἀπ' αὐτὸν ἕνα ἔθνικοκοινωνικὸ ἰδανικὸ κι ἔβλεπαν στὸν Ψυχάρη μιὰ ἠθικὴ ἀρχὴ κι ἕνα σύμβολο σὲ ἀγῶνα, ποὺ ἄσχετα ἀκόμη με τίς ἐπιτυχίες του, ξύπνησε ἀγωνιστὲς και φανέρωσε χαρακτηρεζ. Και μένει κληρονομιά τοῦ Ψυχάρη, μαζί με τὸ ἔργο του, ποὺ γιὰ καιρὸ θὰ τὸ μελετοῦν ὅσοι θὰ θελήσουν νὰ γράψουν σωστά τὴ νέα κοινὴ γλῶσσα (ἢ «Ἀπολογία» του παίρνει ἐδῶ τὴν πρώτη θέση), τὸ ἰδανικὸ τῆς «Ἰδέας» του με τὸ πλάτεμα ποὺ πήρε, ὡς σήμερα ζωντανὸ και ἄξιο νὰ ὑψώσῃ ἐκείνους ποὺ θὰ τοῦ γίνουν ἐργάτες.

Και τώρα ποὺ ἔφυγε ὁ Ψυχάρης ἀπ' αὐτὴν τὴ ζωὴ, ὅσοι πιστεύουμε στὸ ἔργο του ἔχομε νὰ θυμηθοῦμε εὐγνώμονα τὴν προσπάθειά του, ξεχνώντας τὰ λίγα ἢ τὰ πολλὰ ποὺ γελάστηκε, ἢ ὅσα νομίζομε ἐμεῖς πὺς γελάστηκε. «Εἶχα προαίρεση καλὴ», λέει στὸ «Ταξίδι» του ὁ ἴδιος προφητικὰ στὸν ἀύριανὸ ποιητὴ, καθὼς μᾶς τὸ

θύμισε τελευταία ἕνας κριτικός», «καὶ δὲν πέ-
τυχα γὰρ ποὺ θὰ πετύχῃς. Ἄς φανοῦν οἱ κα-
λύτεροί του νὰ τὸ ἐπιχειρήσουν. Ἐκάμε ὅτι
ἦταν στὸ χέρι του.

Τὸ μόνο ποὺ ἀφήνομε σβήνοντας ἀπὸ τῆ
ζωή, εἶπε κάποιος ὁ πεθερὸς τοῦ Ψυχάρη, ὁ Re-
nan, εἶναι ἡ θύμησή μας σὲ κείνους ποὺ μᾶς ἀ-
γάπησαν καὶ εἶναι καὶ αὐτὸ πολὺ γιὰ ἕνα θνητό.

Ὁ Ψυχάρης ἀφήνει τὴν ἀνάμνησή του στὴν
πνευματικὴ ἱστορία τῆς νέας Ἑλλάδας. Ἀλλὰ
καὶ περισσότερο ἀκόμη, βοήθησε τοὺς νέους
Ἕλληνες νὰ πλατύνουν, καθὼς εἶπε ὁ ἴδιος,
τὰ πνευματικὰ τους σινύρα, νὰ σεβαστοῦν τὸν
ἑαυτὸ τους καὶ νὰ γράψουν τὴ μητρική τους

γλῶσσα. Ὅσο θὰ ὑπάρχουν στὴ ζωὴ Ἕλληνες
ποὺ θὰ τὴ μιλοῦν καὶ θὰ τὴ γράφουν μὲ ἀγάπη,
θὰ ζῆ ὁ Ψυχάρης μαζί της, σὰν ἕνας ἀπὸ ἐκεί-
νους ποὺ ἐργάστηκαν γιὰ νὰ τὴν ὑψώσουν. Καὶ
ἂν ἡ ἀνάμνηση μείνῃ ζωντανὴ στὴ συνείδηση
τῶν ἐρχόμενων γενεῶν, τότε δίχως ἄλλο θὰ τοῦ
στήσουν, καθὼς τὸ ζήτησε μιὰ φορὰ στὰ καλιώ-
τερα χρόνια τοῦ δημοτικισμοῦ, ἕνας φίλος τῆς
Ἑλλάδας, ὁ K. Krumbacher, τὸ ἀγαλμα του.
Ὅχι γιὰ νὰ τιμήσουν ἐκεῖνον ποὺ δὲν τὸ χρειά-
ζεται πιά, παρὰ γιὰ νὰ συμβολίσουν τὴ γλωσ-
σικὴ ἁρμονία ποὺ θὰ βασιλεύῃ πιά στὸν ἑλλη-
νισμό.

Ἐῶχομαι ἡ μέρα αὐτὴ νὰ μὴν ἀργήσῃ.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ

Πέθανε λοιπὸν ὁ Δάσκαλος τῆς σήμερα
διανοούμενης Ἑλλάδας μας, ποὺ ἂν δὲν εἴ-
ταν ἐγωῖστρα, ὅσο δὲν πρέπει, ἂν δηλ. εἶταν
ὅσο χρειάζεται πολιτισμένη, θὰ τόμολογοῦσε
πὼς ἀφτὸς μονάρχος εἶναι ὁ ἀρχηγὸς κι' ὁ
τελειωτὴς τῆς ὑπόθεσης, ποὺ τὴν ἀπασχο-
λοῦσε ἀπὸ τόσους αἰῶνες, γιατί, ἂν δὲν εἶταν
ἀφτὸς, ὅλοι μας ὥστα σήμερα θὰ γράφαμε
λίγο πολὺ τὴν καθαρὴ βουσα καὶ θὰ περιφρο-
νούσαμε τὴ δημοτικὴ ὡς βάρβαρη καὶ χυ-
δαία. Εἶναι νὰ θαμάξῃ κανεὶς τὴν ἐπιμονὴ
ἀφτουνοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἴσια μὲ τὰ τελευ-
ταία του, τὴν ἀγάπη ποὺ αἰστανότανε γιὰ
τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ ὅσους γράφανε τὴ
γλῶσσα τῆς τῆ σημερινῆ. Κεπειδὴς ἤξαιρε
πὼς ἡ ζωὴ του δὲ θὰ εἶναι ἀναιώνια, φρόν-
τισε νὰ παρατείνει τὸ φῶς ἀνάμεσα στοὺς
διανοούμενους τῆς Ἑλλάδας χαρίζοντάς της
τὴ βιβλιοθήκη του. Ἡ βιβλιοθήκη ἀφτῆ δὲν
εἶναι βέβαια τοῦ Renan, ὅπως εἶπανε πολὺ
Ρωμιοί, ποὺ τὰ ξαίρουν ὅλα καὶ μᾶς τὰ γρά-
φουν καὶ τὰ μαθαίνουμε κέμεις. Ἡ βιβλιοθή-
κη ἀφτῆ εἶναι χτήμα τοῦ Ψυχάρη καὶ κο-
στάρει ἕνα ἑκατομμύριο φράγκα, ἀλλὰ ἐπει-
δὴ νόμος γαλλικὸς δὲν ἐπιτρέπει νὰ δωρηθῆ
σὲ ξένο Κράτος ἀπὸ Γάλλο ὑπήκοο δικό του
χτήμα, ἀναγκάστηκε νὰ τὴν πουλήσῃ τοῦ
μκαρίτη τοῦ Μπενάκη, μόνο γιὰ 150 χι-
λιάδες φράγκα ποὺ μπροστὰ στὴν ἀξία τῆς
τὴν πραγματικὴ 150,000 φράγκα εἶναι ποσὸ
ἀστεῖο. Ὡστόσο οἱ τόκοι τους καὶ ἡ σύνταξη
τοῦ δασκάλου θὰ φτάνανε γιὰ νὰ ζεῖ ὅπως-
δήποτε φτωχικὰ μέσα στὸ Παρίσι. Ὁ ἴδιος

ὁ Ψυχάρης μοῦ ἔγραψε πὼς εἶτανε φτωχός,
γιατὶ τὴν περιουσία τοῦ παποῦ του, ποὺ δὲν
εἶτανε λίγη, τὴν καταχράστηκαν τὰ ξαδέρ-
φια του. Φαίνεται ὅμως πὼς τελευταία κέρ-
δισε ἕνα μέρος τῆς στὴ Ρουμανία, γιατί ἔ-
γραψε στοὺς διαχειριστὲς τῆς βιβλιοθήκης
του, πὼς θὰ τοὺς στείλει καὶ τὰ ἐξῆς βιβλία :

1) Πατρολογία Migne Ἑλληνικὴ καὶ Λα-
τινικὴ τόμους 389 καλοδεμένους, δηλ. ὅλη
τὴν Πατρολογία.

2) Corpus inscriptionum latinorum τό-
μους 15 in Folio,

3) Acta Sanctorum τόμους 67 in Folio.

4) Revue des deux Mondes σῶμα ὀλά-
κερο, χωρὶς νὰ τοῦ λείπει κανένα φυλλάδιο.

5) Ἐρασμο τόμους 11, τὴν καλύτερη ἐκ-
δοση.

6) Murray English Lexicon τόμους
7—11.

7) Paul Willamov. Ὅσα βρεθῆκανε ὅ-
στερα ἀπὸ τὸν πόλεμο.

8) Encyclop Britannica τόμους 16.

9) Περιοδικὸ Glotta τόμους 16.

Ἐξὸν ἀπ' ἀφτὰ εἶτανε νὰ στείλει στὴ βι-
βλιοθήκη του καὶ μιὰ δωρεὰ ἀπὸ 1,500,000
δραχ. ποὺ ἀπ' τὸν τόκο τους νὰ βιβλιοδε-
τοῦνται, ὅσα ἀδετὰ ὑπάρχουν στὴ βιβλιοθήκη
καὶ νὰγοράζονται, ὅσα θὰ χρειάζονται κατὰ
καιρὸ.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ψυχάρη εἶναι μονα-
δικὴ σὲ βιβλία σπάνια γιὰ κείνους ποὺ κατα-
γίνονται μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ μὲ τὴ γλῶσσα
τὴν Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὰ προσηρικὰ χρόνια